

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH OF NATURE OF THE ECONOMIC SAFETY

УДК 338.246

Урба С.І.

к.е.н., доцент кафедри
економіки підприємства
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Івончак І.О.

аспірант кафедри
економіки підприємства
Львівський національний університет
імені Івана Франка

У статті розглянуто та узагальнено основні теоретичні підходи до дослідження економічної безпеки як важливого складника національної безпеки держави. Розглянуто генезу категорії «безпека» та висвітлено основні підходи до визначення сутності економічної безпеки. Обґрунтовано визначення рівнів формування економічної безпеки та особливості взаємодії основних її складників на кожному рівні безпеки.

Ключові слова: безпека, національна безпека, національні інтереси, економічна безпека, рівні економічної безпеки.

В статье рассмотрены и обобщены основные теоретические подходы к исследованию экономической безопасности как важной составляющей национальной безопасности государства. Рассмотрен генезис категории «безопасность» и освещены основные подходы к определению сущности экономической безопасности. Обосновано определение уровней форми-

рования экономической безопасности и особенности взаимодействия основных ее составляющих на каждом уровне безопасности.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, национальные интересы, экономическая безопасность, уровни экономической безопасности.

The article considers and generalizes the main theoretical approaches to the study of economic security as an important component of the national security of the state. The genesis categories «safety» is considered and the main approaches to the definition of the essence of economic security are highlighted. The definition of the levels of formation of economic security and the features of interaction of its main components at each of the levels of security are grounded.

Key words: security, national security, national interests, economic security, levels of economic security.

Постановка проблеми. У сучасних глобалізаційних умовах здатність кожної держави до забезпечення своєї безпеки знаходиться в прямій залежності від високих і стійких темпів економічного розвитку, які створюють умови для підвищення рівня життя населення та її економічної незалежності. Однією з важливих компонентів національної безпеки є економічна безпека. Основою для сталого розвитку, економічного зростання країни є створення умов для посилення економічної безпеки держави та розроблення превентивних і реактивних заходів забезпечення відповідного рівня економічної безпеки на всіх рівнях господарювання, здійснення комплексної оцінки економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання економічної безпеки активно досліджуються вітчизняними та зарубіжними науковцями. Зокрема, фундаментальні основи аналізу цієї проблематики викладено у працях С. Блохіна, С. Василенка, Т. Васильціва, О. Власюка, В. Геєця, І. Губарєвої, Б. Губського, І. Коломійця, А. Крамаренка, В. Ліпкана, В. Мартинюка, І. Мішиної, О. Новікової, О. Олейнікова, Г. Пастернак-Таранушенко, Р. Покотиленко, В. Пономаренко, А. Рудницького, А. Смелянцева, А. Сухорукова, З. Чуйко, Л. Шевчука, В. Шлемко та ін.

Проте, незважаючи на значний доробок фахівців у галузі економічної безпеки, недостатньо вирішеними залишаються питання щодо визначення сутності категорії економічної безпеки, переліку її структурних підсистем і елементів, а також необхідності розроблення структурно-функціональної моделі поєднання і взаємодії всіх елементів економічної безпеки.

Враховуючи сучасні виклики, виникає потреба у постійному вдосконаленні теоретичних аспектів економічної безпеки як визначального чинника забезпечення умов реалізації національних інтересів та спроможності держави долати економічні кризи за зовнішньої агресії.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження генезису поняття «економічна безпека», аналіз та обґрунтування основних підходів до трактування сутності економічної безпеки, визначення структури та особливостей взаємодії складників на кожному рівні безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в економічній науці відсутнє єдине універсальне визначення сутності та структури економічної безпеки, що зумовлює використання різних підходів до її розуміння не лише в наукових колах, а й у державних органах влади. Велика кількість трактувань економічної безпеки негативно впливає на формування її концептуальних засад.

Проблема економічної безпеки історично пройшла багато переосмислень, проте завжди була пов'язана зі становленням і розвитком державності, усвідомленням нації та її лідерів необхідності забезпечення своїх економічних інтересів. Основою наукового розуміння економічної безпеки є безпосередньо категорія «безпека».

Безпека характеризується як одна з невід'ємних, сталих рис для провадження підприємницької діяльності, котра є гарантом для забезпечення стабільного функціонування економічної системи у цілому, її життєдіяльності, стабільного розвитку та стійкості до зовнішніх подразників.

Відповідно до трактування В.М. Заплатинського, безпека – це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи відповідно до наявних на даному етапі потреб, знань та уявлень [9].

Розвиток соціально-економічної думки ще з давніх часів підтверджує актуальність проблеми безпеки, яка сприймалася як найважливіший складник соціальної структури починаючи з індивіда. Термін «безпека» має древньогрецьке походження, яке спочатку розглядали як «володіти ситуацією», проте згодом його почали трактувати як певний стан або ж ситуацію спокою, що виникає за умов відсутності потенційної небезпеки, а також наявності органів влади та організацій, що забезпечують певні економічні, матеріальні та політичні умови.

В.К. Сенчагов розглядає безпеку як стан об'єкта, що характеризує здатність до виживання та розвитку в умовах внутрішніх та зовнішніх загроз, а також дії непередбачуваних та важкопрогнозованих чинників [22, с. 12].

В.І. Ярочкін описує безпеку як стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів, установ, за яких забезпечуються збереження їх якісної визначеності, вільне функціонування, захищеність життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз [23, с. 5].

Виходячи із сучасної концепції безпеки, у науковій літературі цю категорію розглядають як стан відсутності будь-якої загрози; бажаний стан суспільства, держави та окремої особи. Іншими словами, поняття «безпека» завжди використовувалося як характеристика захищеності будь-якого об'єкта від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз або, навпаки, як захищеність від впливу будь-якого об'єкта.

Варто зазначити, що особливе місце в системі національної безпеки серед різних її видів (політичної, інформаційної, екологічної, науково-технологічної) займає економічна. Це пояснюється насамперед тим, що без економічного забезпечення не можуть бути повною мірою досягнені всі інші види безпеки.

Щодо визначення економічної безпеки в економічній науці й на практиці у цілому нині не існує єдиної думки, яка б об'єднувала всі твердження та погляди. Термін «економічна безпека» був уперше використаний 32-м президентом США Франкліном Делано Рузвельтом та застосований у програмі виходу з Великої депресії 1933–1937 рр. Також важливо зазначити, що економічна безпека як категорія входила до програми соціально-економічних змін Демократичної партії США. Саме у цей період економічного спаду надзвичайної актуальності набули питання економічної безпеки. Це було передумовою, що спонукало Ф. Рузвельта

до розроблення своєї відомої програми «Новий курс», яка передбачала вжиття заходів, покликаних оздоровити економіку завдяки її докорінному реформуванню [17, с. 37]. Економічна безпека на цей час розглядалася як безпека національна, з її основними ознаками рівноваги та стійкості економіки. Вагомим внеском у розвиток національної економіки був упроваджений план соціально-економічного розвитку, в якому найбільша увага була зосереджена на зміцненні економічної безпеки [17, с. 110]. Соціальна політика Ф. Рузвельта в контексті економічної безпеки була спрямована на такі соціально-економічні блага, як забезпечення гідного житла, можливість здобуття хорошої освіти, соціальний захист населення, достатній рівень зайнятості трудового населення та відповідний дохід [17, с. 375].

У 1947 р. був прийнятий федеральний законодавчий акт уряду Сполучених Штатів Америки «Про національну безпеку», в якому значне місце займала економічна безпека. Згодом була створена структура, головне завдання якої полягало у вирішенні питань, що стосувалися національної безпеки та оборони країни [25].

У 1975 р. була заснована Рада з безпеки та співробітництва в Європі. Її було започатковано як політичний консультативний орган, до якого увійшли країни Європи, Центральної Азії та Північної Америки. 1 січня 1995 р., згідно з рішенням Будапештського саміту, Рада з безпеки та співробітництва в Європі змінила свою назву на Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) і набула статусу міжнародної організації. Сьогодні це найбільша офіційна організація, як займається комплексними питаннями, зокрема що стосуються економічної безпеки [5, с. 311].

Початком офіційного визнання терміна «економічна безпека» вважається 1985 р., коли на з'їзді 40-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Резолюція про міжнародну економічну безпеку. Крім того, було зазначено, що для загального соціально-економічного розвитку, прогресу кожної країни є необхідність сприяння світової спільноти забезпеченню міжнародної економічної безпеки. Саме тому на 42-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки [20, с. 9].

Зазначимо, що найважливішими характеристиками економіки як єдиної системи є стійкість і безпека. Погоджуємося з думкою В. Сенчагова, що економічна безпека являє собою «такий стан інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціально спрямований розвиток країни у цілому, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів» [21, с. 9]. Виступаючи головним інструментом реалізації економічних інтересів держави на націо-

нальному рівні, економічна безпека безпосередньо здійснює вплив на виробництво, обмін, перерозподіл і споживання всіх матеріальних благ. І як стан національної економічної системи економічна безпека, насамперед, виступає важливою умовою, яка дає змогу всебічно характеризувати розвиток економічних відносин.

В. Рубанов трактує поняття економічної безпеки як здатність національної економіки забезпечити добробут нації та стабільність внутрішнього ринку незалежно від дії зовнішніх чинників [16, с. 31]. Своєю чергою, дослідник цієї проблеми В. Паньков визначає, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, який характеризується її стійкістю, «імунітетом» до впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [19, с. 45].

Згодом академік Л. Абалкін висуває свою точку зору щодо визначення економічної безпеки та характеризує її як стан економічної системи, який дає їй змогу розвиватися динамічно, ефективно, вирішувати соціальні завдання і можливість держави розробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику [21, с. 3]. Забезпечення економічної безпеки – це гарантія незалежності країни, умова стабільності та ефективності життєдіяльності суспільства, досягнення успіху [2, с. 4].

Своє бачення у трактуванні поняття «економічна безпека» науковець В. Тамбовцев викладає так, що під економічною безпекою тієї чи іншої системи потрібно розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей усієї системи [19, с. 3].

У вітчизняних наукових колах поняття «економічна безпека» вперше було представлено Г. Пастернак-Таранушенко в 1994 р. Розглядаючи економічну безпеку як складову частину національної, автор стверджує, що це наймолодша з наук про безпеку держави, яка зародилася на підґрунті необхідності забезпечення державності за рахунок використання відповідних заходів та засобів, що покликані надати стабільність стану держави попри економічний тиск, який здійснюється ззовні або зсередини [14, с. 23]. На думку автора, економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців.

На думку В.Т. Шлемко та І.Ф. Бінько, «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [6, с. 8].

Цікавим і ґрунтовним є підхід Я. Жаліло, який економічну безпеку країни визначає «як складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задо-

волення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [7, с. 15]. У цьому контексті автор свою увагу спрямовує насамперед на захист безпеки держави за умов інтеграції економіки України у світовий економічний простір.

Своє бачення поняття економічної безпеки дослідник С. Пирожков викладає так: «Економічна безпека – це сукупність умов, за яких країни зберігають свої економічні інтереси; задовольняють у довгостроковому періоді потреби суспільства і держави; генерують інноваційні зрушення в економіці для забезпечення стабільного економічного розвитку; протистоять зовнішнім економічним загрозам та повністю використовують національні конкурентні переваги у міжнародному поділі праці» [15, с. 14]. На нашу думку, таке твердження сьогодні набуває актуальності, оскільки економічну безпеку варто розглядати не лише як стан захищеності національних інтересів, наявність інструментів впливу на економічні процеси для гарантування добробуту в довгостроковому періоді, а й як забезпечення конкурентних переваг на світовому ринку.

За твердженням І. Богданова, економічна безпека повинна відповідати таким критеріям, як збереження економічної незалежності країни, що призводить до самостійного прийняття рішень щодо розвитку власного господарства та збереження досягнутого рівня життя населення з перспективою його подальшого поліпшення [3, с. 21].

У загальному баченні під економічною безпекою Г. Козаченко та інші розуміють такий стан країни, в якому народ (через систему державного управління) може суверенно, без утручання та тиску ззовні визначати шляхи та форми свого економічного розвитку [10, с. 9].

Різноманіття трактувань економічної безпеки, наведених багатьма науковцями, дає розуміння того, що ця категорія являє собою складну, структуровану, багатогранну та різнопланову основу (рис. 1).

З представлених визначень видно, що поняття «економічна безпека» характеризується складною внутрішньою структурою. Загальним недоліком усіх зазначених підходів є відсутність комплексного підходу до всієї сукупності взаємопов'язаних елементів економічної безпеки. Економічна безпека – це не лише стан захищеності національних інтересів, а й готовність і здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства.

Важливі аспекти забезпечення і посилення економічної безпеки відображено в Законі України «Про основи національної безпеки» № 39

Рис. 1. Основні напрями визначення категорії «економічна безпека»

Джерело: розроблено авторами

від 19 червня 2003 р., де економічна безпека як складник національної безпеки визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах науково-технічної та інноваційної політики, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності за виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [8].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 № 1277, економічна безпека розглядається як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [11]. Слід зазначити, що в нових методичних рекомендаціях під час трактування економічної безпеки змінено акцент її характеристик від задоволення потреб

особи, сім'ї, суспільства та держави в напрямках забезпечення конкурентоспроможності на світовій арені та здатності до сталого і збалансованого зростання національної економіки. Така зміна вектора економічної політики зумовлена переходом України в нову історичну епоху, пов'язану з Революцією гідності та появою можливості побудувати нову державу на принципах сталого розвитку, верховенства права, захисту прав людини, демократії, солідарності, належного врядування.

У наукових економічних джерелах виділяють мега-, макро-, мезо- та макрорівні економічної безпеки. До мегарівня належать міжнародна, а також глобальна економічна безпека в повному її комплексі. Глобальна економічна безпека за своїм змістом характеризується найвищим ступенем значимості, складності та масштабності. Наступний рівень – макрорівень – уособлює національну економіку, економічну безпеку котрої забезпечують макроекономічні показники за їх сталого зростання. Менш масштабним за обсягом, але досить вагомим є мезорівень, полем дії якого

є регіон. Цей рівень уважається для економічних метаморфоз найбільш перспективним, оскільки ефективні економічні перетворення у кожному регіоні сприяють зростанню економіки країни у цілому. Базовий, заключний рівень економіки безпеки – мікрорівень – це економічна безпека підприємства, на якому основна увага зосереджена на поліпшенні функціонування окремого суб'єкта господарювання, їх об'єднань чи окремих підприємств. Порядок підпорядкованості рівнів економічної безпеки представлений на рис. 2.

Економічна безпека регіонів та країни зокрема, залежить передусім від ефективно стабільної, економічно стійкої до загроз, безпечної діяльності окремих підприємств та підприємницького сектору економіки. Важлива роль у подальшій діяльності та розвитку суб'єктів господарювання та підприємств у цілому відводиться економічній безпеці. Йдеться про те, що саме від стану підприємницької діяльності залежать конкурентоспроможність продукції, раціональне використання виробничих потужностей та ресурсів, політика ціноутворення тощо. Це дасть змогу зміцнити національну економічну безпеку, забезпечуючи її авторитет та гідне місце на світовому ринку. Слід зазначити, що саме економічна безпека окремих господарюючих суб'єктів є визначальною у формуванні та забезпеченні економічної безпеки вищих рівнів.

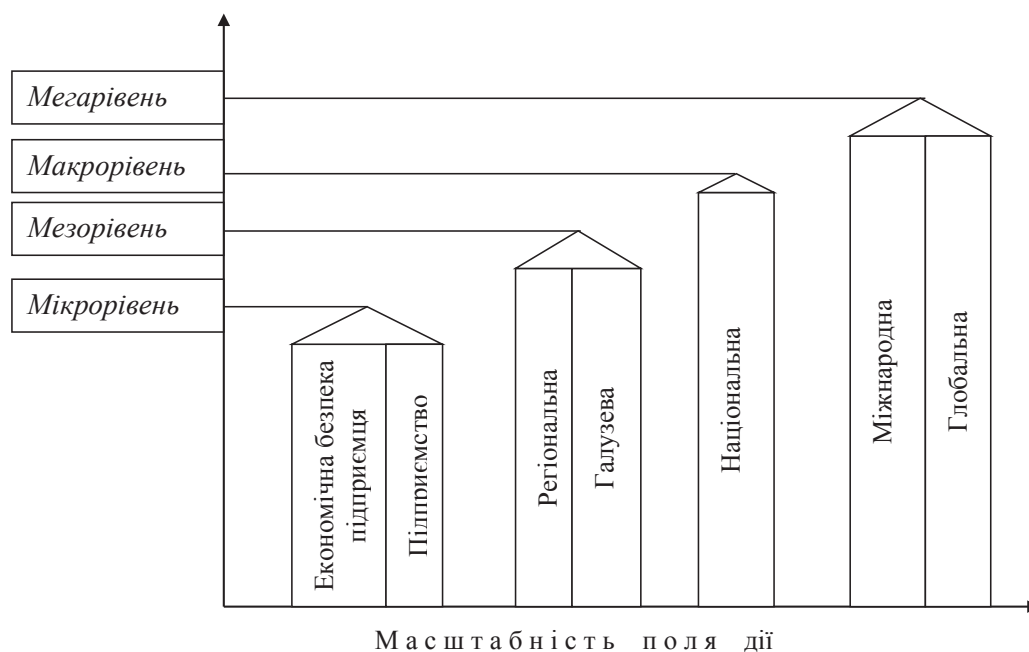

Рис. 2. Рівні економічної безпеки

Джерело: розроблено авторами

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, розглянуті наукові підходи до сутності економічної безпеки свідчать про відсутність єдиного економічного підходу. Враховуючи це, економічну безпеку пропонуємо розглядати як стан економіки, що забезпечує незалежність та самостійність, здійснюється для ефективною державною владою, надає статус захищеного соціального стану, є вагомим складником національної безпеки та реалізується за допомогою економічного механізму шляхом використання комплексу заходів для стабільності та розвитку країни.

Зазначимо, що в сучасних умовах господарювання для забезпечення та стабілізації економічної безпеки особливу увагу доцільно сконцентрувати на трьох найважливіших елементах безпеки:

1) економічній незалежності, яка в сучасних умовах означає можливість контролю держави над національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва ефективності й якості продукції, який забезпечував би її конкурентоспроможність і давав змогу нарівно брати участь у світовій торгівлі;

2) стабільності і стійкості національної економіки, що передбачає захист власності в усіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, заборону чинників, здатних дестабілізувати ситуацію (жорстка політика щодо протидії рейдерським захопленням, подолання корупції у владі, судовій системі, обґрунтована зовнішньоекономічна політика);

3) економічному прогресі, що передбачає створення сприятливого клімату для інвестицій та інновацій, постійну модернізацію виробництва,

державну підтримку стратегічних галузей, пошук нових напрямів, що є необхідними умовами стійкості і самозбереження національної економіки.

Особливу увагу слід приділити розробленню та застосуванню заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки держави, нейтралізацію внутрішніх та зовнішніх загроз, соціального захисту населення, а також підготовки законодавчих та інших нормативно-правових актів для забезпечення економічної безпеки держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абалкин Л.И. Выступление на круглом столе Совета Федераций. Приоритеты и механизмы экономической политики России в кризисный период. Москва, 1999. Вып. 8. С. 32.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 4–13.
3. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России. Теория и практика. М.: ТЕИС, 2001. С. 21.
4. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: учеб. пособ. М.: ЮНИТИ, 2006. 303 с.
5. Голиков І.В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 309–314. URL: http://www.problecon.com/pdf/2014/1_0/309_314.pdf.
6. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. К.: НІСД, 1997. 144 с.
7. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. К.: Сатсанга, 2001. 224 с.

8. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 18.04.2013 № 221-VII (221-18). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
9. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека». Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. 2012. Вип. 5. С. 90–98.
10. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. К.: Либра, 2003. 280 с.
11. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 1277 від 29.10.2013. URL: <http://www.me.gov.ua/file/link/222830/file/1277.TIF>.
12. Муртіян В.І. Економічна безпека України. К.: Либра, 1999. 462 с.
13. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка; 4-е изд., доп. М.: Азбуковник, 1999.
14. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення; за ред. проф. Б. Кравченка. К.: Кондор, 2002. 302 с.
15. Пирожков С.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. К.: НІПМБ, 2003. 42 с.
16. Рубанов В.В. Безопасность – лозунги, теория и политическая практика. РЭЖ. 1991. № 17. С. 31–41.
17. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. М.: ИТРК, 2003. 408 с.
18. Савин В.А. Некоторые аспекты экономической безопасности России. Международный бизнес России. 1995. № 9. С. 14.
19. Тамбовцев В.Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы. Вестник МГУ. Сер. 6. Экономика. 1995. № 3. С. 3.
20. Ткаченко В.Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. Экономист. 2008. № 9. С. 9–11.
21. Экономическая безопасность России: Общий курс: учебник / под ред. В.К. Сенчагова; 2-е изд. М.: Дело, 2005. 896 с.
22. Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / под ред. В.К. Сенчагова. М.: Финстатинформ, 1998. 621 с.
23. Ярочкин В.И. Система безопасности фирмы; 3-е изд., перераб. и доп. М.: Ось-89, 2003. 352 с.
24. Economic factors as objects of security: Economics security & vulnerability / С. Murdoch, К. Knorr, F. Trager. Economics interests & national security. Lawrence, 2001. 867 p.
25. National Security Act of 1947. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/national-security-act>.